

DET "ABNORME" FØR OG NU

Af Birgit Kirkebæk

2018 ←

"I 1958 erindrede overlægen Gunnar Wad fra åndssvageanstalten i Vodskov, hvordan han til en kongres i 1936 traf en østrigsk professor og under lange samtaler drøftede spørgsmålet om sterilisation: "Jeg var ung og meget optaget af, hvor hurtigt langt vi havde bragt det og fandt det storartet, at man således havde muligheder for at formindske antallet af åndssvage. Gamle professor Reichel hørte opmærksomt og høfligt på mig og sagde så: 'De må være klar over, at der går en stige med følgende trin: fødselsbegrænsning – sterilisation – abort – eutanasi. De står nu på andet trin og har foden på tredje. Hvornår når De toppen af stigen? Ingen af os kunne på daværende tidspunkt lugte osen fra gaskamrene eller kunne forestille os et sådant trin på stigen. Alligevel forekom det mig ikke at være nogen betryggende ekspedition, jeg havde givet mig ud på."

Gunnar Wad var ingen modstander af sterilisation. Da Wad offentliggjorde historien, beklagede han bl.a., at det i slutningen af 1950'erne var blevet så vanskeligt at få steriliseret lettere åndssvage piger, skriver Jesper Vaczy Kragh, som ovenstående citat stammer fra (Kragh 2016, s. 7).

Min artikel fra 1989 handler om andet og tredje trin på stigen. Det er historien om, hvordan videnskabelig indsigt over tid udkonkurrerede forestillingen om, at alle mennesker var skabt af Gud og derfor havde værdi. I 1870 plæderede teologen Johan Keller for, at det fremover ville være nødvendigt at opdele de åndssvage i "2 Leire; i den ene indesluttet alle de Mennesker, der kun ere Dyr i Menneskeskikkelse, fordi Hjernedannelsen er standset paa et Trin, der ikke er højere end Dyrets eller fordi en Sygdom senere har gjort Hjernen til et ubrugeligt Tænkemaskineri; paa den anden Side af Skillemuren have vi alle de Mennesker, der kunne sammenfattes under Fællesbenævnelser "Aandssvage"' (Keller 1870, s. 188) (Kirkebæk og Møller 2018).

De overvejelser, der var i spil, angik forholdet mellem "Sjæl og Legeme", som Johan Keller betegnede det. De handlede om, hvornår et menneske blev menneske i Darwins forstand, og om, hvad det skyldtes, at nogle mennesker blev født med et legemligt udstyr, der adskilte dem fra mængden. Nogle blev født som uperfekte og ville udvikle sig uciviliseret. Den tyske biolog Häckel mente, det skyldtes standset fosterudvikling, den italienske sindssygelæge Lombroso at det skyldtes tilbage-slag i arv, den franske sindssygelæge Morel at det skyldtes degeneration af arveanlæg grundet misbrug, og Mendels arvelighedsforskning gav grund til at tro, at det var umuligt at komme af med degeneration over tid, som Morel havde troet. Tvært imod ville den arvelige afvigelse gå videre i slægten. På den baggrund blev ikke alene fagfolk men også det politiske system aktiveret.

Opfattelsen, at der politisk set måtte gøres noget, hvis Danmark skulle undgå at blive oversvømmet af underlødige og mindreværdige personer, baserede sig på et bredt flertal i folketinget. Eksempel-

vis blev den skærpede sterilisationslov i 1934 stemt igennem med kun en enkelt nejstemme.

Har dette forhold noget at sige os i dag? Hvad var det, der var på spil?

I dag er der tale om et noget anderledes samfund. Der er ikke tale om total politisk enighed, hvad angår de aspekter, der er aktuelle: Nytteaspektet, værdighedsaspektet og ansvarsaspektet.

Nytteaspektet handler om, hvem der kan bidrage til samfundet og klare sig selv. Den, der kan klare sig uden hjælp fra det offentlige, er mere værd end de, der er afskåret derfra. Sammenhængende med den problematik er der et politisk ønske om at udnytte alle menneskelige ressourcer og få alle i arbejde helt eller delvist. Nytteaspektet var på samme måde en aktiv del af de politisk økonomiske overvejelser i forhold til internering og sterilisering af åndssvage i første del af 1900 tallet. Det at kunne klare sig selv og ikke ligge det offentlige til byrde var en vigtig del af internerings- og steriliseringspraktikken. Faren ved aktiveringslinjen er, at de, der ikke kan yde så meget arbejdsmæssigt, bliver opfattet – og også kommer til at opfatte sig selv – som andenrangs borgere.

Værdighedsaspektet handlede i min artikels periode om, hvem der var henholdsvis værdige eller mindreværdige ud fra en social og politisk vurdering. I dag handler det mere om anerkendelse af et individuelt valg og om at blive anerkendt og respekteret som et selvstændigt individ. Det illustreres aktuelt af diskussionen om aktiv dødshjælp. Eutanasi var det fjerde trin på den omtalte stige. De, der er for aktiv dødshjælp, argumenterer for retten til et individuelt valg, mens modstanderne er bange for, at grænserne vil skride, og at pårørende i stigende grad vil føle sig foranlediget til at tage et afgørende valg på deres børns, ældres og syges vegne.

Ansvarsaspektet handler om, hvem der skal tage ansvaret for de valg, der bliver truffet. I min artikels periode var det staten, der både udarbejdede strategi, argumentation, lovgivning og anvisninger i praksis mht. stigens to første trin: Fødselsbegrænsning og sterilisering. Med hensyn til de to næste trin – abort og eutanasi – er ansvaret nu lagt på det enkelte individ og for abortens vedkommende på forældreledet. Men politikere og stat spiller stadig en væsentlig rolle i forhold til de tilbud, den enkelte får præsenteret i form af fosterundersøgelser.

Både nytte- og værdighedsaspektet har en bagside, der leder tanken hen på den skelnen mellem værdige og mindreværdige personer, der ligger i min artikels periode. For de mennesker, der bliver ramt af stadige arbejdsprøvninger og nedskæring af offentlige ydelser på trods af svær sygdom, er forskellen mellem holdningen dengang og nu nok ikke så stor, hvad angår respekten for deres principielle værdi som menneske. I praksis vejer nytteaspektet mere end værdighedsaspektet.

ANVENDT LITTERATUR:

- Keller, Johan (1870): Om Forholdet mellem Sjæl og Legeme hos Idioten. I: Nordisk Tidsskrift for Blinde-, Døvstumme- og Idiot-skolen 1870, s. 168 – 190.
- Kirkebak og Møller (2018) : Hvorfor har de allersvageste de dårligste levevilkår? In print.
- Kragh, Jesper Vaczy (2016): Det sidste trin. Medlidenhedsdrab på åndssvage og handicappede i Danmark. Handicaphistorisk tidsskrift nr. 36, s. 7 – 22.

Birgit Kirkebak er dr.pæd, redaktør af Handicaphistorisk Tidsskrift.